

MỐI QUAN HỆ GIỮA THƯ VIỆN ĐIỆN TỬ VÀ THƯ VIỆN TRUYỀN THỐNG

PGS.TS *Vũ Văn Nhật**

Tóm tắt: Cuộc cách mạng khoa học và công nghệ lần thứ tư đã bắt đầu và đang phát triển ngày càng mạnh mẽ, đồng thời nhiều nước trên thế giới đã và đang bước vào nền kinh tế tri thức và xã hội thông tin. Mọi lĩnh vực của đời sống xã hội, trong đó có lĩnh vực thông tin – thư viện đang phát triển và đổi mới. Thư viện truyền thống và thư viện điện tử đang phát triển theo xu hướng độc lập, hội nhập, hòa tan vào nhau hay thống nhất thành một thiết chế xã hội là vấn đề cần thiết phải được xem xét và nghiên cứu một cách khoa học. Để góp phần làm rõ vấn đề này, chúng tôi phân tích và khái quát bốn khía cạnh nhìn từ bốn góc độ cụ thể về mối quan hệ giữa thư viện điện tử và thư viện truyền thống: Đối tượng phục vụ; Lịch sử hình thành và phát triển; Chức năng hoạt động và Phương pháp xây dựng.

1. Thư viện điện tử và thư viện truyền thống nhìn từ góc độ đối tượng phục vụ người dùng tin và bạn đọc

Mục đích chính của thư viện truyền thống là đảm bảo thỏa mãn nhu cầu hưởng thụ các giá trị văn hóa, giáo dục và giải trí của bạn đọc, đồng thời giúp họ nâng cao dân trí...thông qua việc đọc sách báo. Chỉ có những người đọc sách tại thư viện hoặc đến mượn sách của thư viện mới là bạn đọc của thư viện truyền thống.

Mục đích chính của thư viện điện tử là làm thỏa mãn mọi nhu cầu tin của tất cả các thành viên xã hội bằng các phương tiện công nghệ hiện đại. Hay nói cách khác, bên cạnh phục vụ bạn đọc như thư viện truyền thống, thư viện điện tử còn có đối tượng phục vụ rộng hơn thư viện truyền thống. Nó tập trung ưu tiên đáp ứng nhu cầu thông tin của mọi người dùng tin trong tất cả các lĩnh vực của đời sống xã hội, đặc biệt là trong lĩnh vực nghiên cứu - triển khai khoa học và công nghệ, sản xuất kinh doanh trong nền kinh tế thị trường và hội nhập quốc tế.

Người dùng tin của thư viện điện tử và người đọc của thư viện truyền thống, nhu cầu tin và nhu cầu đọc có thể liên kết, thống nhất, hòa hợp vào nhau dưới thuật ngữ chung: “bạn đọc- người dùng tin”, “nhu cầu đọc - nhu cầu tin” hoặc có thể gọi tắt là “Người dùng tin” và “nhu cầu tin”

2. Thư viện điện tử và thư viện truyền thống nhìn từ góc độ lịch sử hình thành và phát triển

Sự xuất hiện thư viện điện tử có liên quan trực tiếp tới sự bùng nổ internet và web đã diễn ra trong khoảng thời gian từ cuối thế kỷ XX đầu thế kỷ XXI. Nó là một loại hình thư viện được tin học hóa toàn bộ hoặc một số dịch vụ thư viện; Là nơi người dùng

* Khoa Thông tin – Thư viện, Trường Đại học Khoa học Xã hội & Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội

tin có thể tới để tra cứu, sử dụng các dịch vụ thường làm như với một thư viện truyền thống nhưng đã được tin học hóa, là một hệ thống thông tin trong đó các nguồn thông tin và nguồn lực thông tin đều có sẵn dưới dạng có thể xử lý được bằng máy tính và trong đó tất cả các chức năng bổ sung, xử lý phân tích-tổng hợp, lưu trữ - bảo quản, tra cứu tìm tin, truy cập và hiển thị đều sử dụng kỹ thuật số.

Thư viện truyền thống ra đời và phát triển đã trải qua hàng nghìn năm, là một tổ chức thiết chế xã hội đặc biệt, là cơ quan tàng trữ sách báo, là cơ quan văn hóa - giáo dục và thông tin tổ chức việc khai thác và sử dụng mang tính chất xã hội mọi nguồn sách báo và mọi nguồn tài liệu. Công tác nghiệp vụ từ xây dựng vốn tài liệu, xử lý phân tích-tổng hợp tài liệu, lưu trữ và bảo quản tài liệu, tra cứu tìm tài liệu cho đến công tác phục vụ bạn đọc đều được làm bằng phương pháp thủ công hoặc bán cơ giới. Theo quan điểm của UNESCO (1970): Thư viện là bộ sưu tập có tổ chức về sách, báo, tạp chí và các tài liệu nghe - nhìn, đội ngũ cán bộ nhân viên có nhiệm vụ tổ chức cho bạn đọc sử dụng những tài liệu có trong thư viện nhằm mục đích thông tin, nghiên cứu khoa học, giáo dục và giải trí.

Như vậy, đứng ở góc độ lịch sử, thư viện điện tử là thế hệ "Hậu duệ" của thư viện truyền thống và nó đương nhiên mang "các nhân tố di truyền" của thế hệ trước. Sự ra đời của thư viện điện tử là đánh dấu bước phát triển cao của tiến trình lịch sử thư viện thế giới trong nền văn minh của nhân loại.

3. Thư viện điện tử và thư viện truyền thống nhìn từ góc độ chức năng hoạt động

Thư viện điện tử và thư viện truyền thống cùng thực hiện các chức năng như nhau :

- Tàng trữ các nguồn lực thông tin in ấn dưới dạng giấy truyền thống và dưới dạng điện tử.
- Thực hiện công tác văn hóa - giáo dục, giải trí.
- Thực hiện công tác tuyên truyền phổ biến kiến thức và nâng cao dân trí cho mọi người trong xã hội.
- Hoạt động thông tin nói chung, trong đó có thông tin khoa học và công nghệ.

Xét về mặt hoạt động thực tiễn, ngay từ lúc mới ra đời cho đến ngày nay, thư viện truyền thống đã thực hiện ba chức năng đầu rất có hiệu quả, nó chỉ mới thực hiện chức năng thứ tư trong khoảng 50 năm trở lại đây, nhưng còn hạn chế và hiệu quả chưa cao. Còn thư viện điện tử, ngay từ những ngày đầu ra đời, bên cạnh thực hiện các chức năng khác như thư viện truyền thống, nó đã tập trung, ưu tiên thực hiện chức năng thông tin, đạt hiệu quả rất cao được xã hội thừa nhận.

4. Thư viện điện tử và thư viện truyền thống nhìn từ góc độ phương pháp xây dựng

Về mặt phương pháp luận, thư viện truyền thống có cấu trúc bao gồm hai bộ phận chủ yếu:

***Vốn tài liệu** (Nguồn lực thông tin) bao gồm các loại hình tài liệu:

- *Tài liệu nghiên cứu khoa học*: Toàn tập, tuyển tập, tập riêng biệt ; Sách chuyên khảo; Tập bài báo và tiểu luận khoa học; Kỷ yếu, chuyên san khoa học; Tạp chí khoa học; Luận án khoa học.
- *Tài liệu học tập*: Sách giáo khoa và sách tham khảo học tập.
- *Tài liệu kỹ thuật sản xuất*: Tài liệu hướng dẫn kỹ thuật sản xuất và tài liệu thông tin kỹ thuật sản xuất.
- *Tài liệu khoa học phổ thông*: Về lý thuyết khoa học, thành tựu khoa học, cuộc đời và sự nghiệp của các nhà khoa học và các tài liệu hướng dẫn những người hoạt động khoa học nghiệp dư.
- *Tài liệu tra cứu*: Bách khoa toàn thư tổng hợp và chuyên ngành; các từ điển (Từ điển giải nghĩa các thuật ngữ khoa học, từ điển ngôn ngữ, từ điển danh nhân...); Sách tra cứu kỹ thuật sản xuất (các loại sách cẩm nang); Các bản thư mục, mục lục liên hợp, các tạp chí tóm tắt và tổng luận, tổng quan do các cơ quan thông tin-thư viện trong và ngoài nước biên soạn và xuất bản.
- *Các tài liệu chuyên dạng*: Các tài liệu chỉ đạo về xây dựng và phát triển kinh tế - xã hội; Tài liệu sáng chế và giải pháp hữu ích; Các bản tiêu chuẩn kỹ thuật và giải pháp hữu ích, các bản mục lục kỹ thuật, quảng cáo các sản phẩm và dịch vụ trên thị trường,...

*** Bộ máy tra cứu tin:**

Bộ máy tra cứu tin bao gồm các tiểu bộ phận sau:

- *Kho các tài liệu tra cứu* : bảo quản các loại hình tài liệu tra cứu của thư viện.
- *Các hệ thống mục lục phản ánh nội dung vốn tài liệu của thư viện* : Mục lục chữ cái, mục lục phân loại, mục lục chủ đề, mục lục bài trích báo tạp chí, mục lục địa chỉ...
- *Bộ phiếu tổng hợp, Bộ phiếu chuyên ngành*(thông tin thư mục và thông tin dữ kiện chuyên ngành): phản ánh các tài liệu bên ngoài thư viện nhưng phù hợp với diện phục vụ của thư viện và *Bộ phiếu bổ trợ*: Phản ánh về các địa chỉ các cơ quan và tổ chức tương ứng, về các địa chỉ của các nhà khoa học hoặc các chuyên gia nổi tiếng trong các lĩnh vực xã hội, kinh tế, khoa và công nghệ, vv... tương ứng với diện phục vụ của thư viện.

Vào những năm nửa cuối thế kỷ XX, với sự ứng dụng các thành tựu khoa học hiện đại, đặc biệt là kỹ thuật cơ giới hóa và tự động hóa để xây dựng và phát triển bộ máy tra cứu thư viện truyền thống thành bộ máy tra cứu thư viện hiện đại mang tính cơ giới hóa và bán tự động hóa mà người ta thường gọi là bộ máy tra cứu hiện đại của thư viện. Nó bao gồm hai bộ phận: ***Bộ máy tra cứu truyền thống***: Kho tài liệu tra cứu; Các hệ thống mục lục; Các bộ phiếu tổng hợp, chuyên ngành (Thư mục và dữ kiện); Bộ phiếu bổ trợ và ***Bộ máy tra cứu hiện đại***: Các CSDL, NHDL, CD-ROM, Mạng INTERNET, LAN, WAN, vv... Qua việc nghiên cứu và khảo sát thực tế chúng tôi thấy, trong hầu hết các thư viện trên thế giới, đặc biệt là các thư viện Việt Nam đều có bộ máy tra cứu tin

với cơ cấu bao gồm hai bộ phận cơ bản: Bộ máy tra cứu tin truyền thống và Bộ máy tra cứu tin hiện đại.

Trên cơ sở nền tảng vật chất - kỹ thuật hiện có của thư viện truyền thống, cùng với sự ứng dụng công nghệ thông tin để phát triển nâng cấp nó thành thư viện điện tử cần phải đảm bảo các yếu tố sau đây:

- **Vốn (kho) tài liệu số hóa hay còn gọi là bộ sưu tập số**

Bộ sưu tập số là một tập hợp có tổ chức nhiều tài liệu đã được số hoá dưới nhiều hình thức khác nhau (văn bản, hình ảnh, audio, video...) về một chủ đề. Mặc dù mỗi loại hình tài liệu có sự khác nhau về cách thể hiện, nhưng nó đều cung cấp một giao diện đồng nhất mà qua đó các tài liệu có thể truy cập, tìm kiếm dễ dàng. Các nguồn tin số hoá tạo điều kiện cần thiết cho việc quản lý các thư viện được tin học hoá, đảm bảo việc quản lý các nguồn số hoá gắn liền với sự phản ánh trong các mục lục thư viện truyền thống. Có 3 cách để tạo lập bộ sưu tập số:

+ Tự tiến hành số hoá nguồn tư liệu trên giấy của Thư viện. Tức là chuyển tài liệu hiện có sang dạng số bằng phương pháp quét hay nhập lại thông tin từ bàn phím... đây là hướng phải đầu tư lớn, đầu tư liên tục và tốn kém thời gian, tiền của, công sức;

+ Bổ sung/tích hợp nguồn tin điện tử thông qua việc mua, trao đổi tài liệu điện tử đang được xuất bản (bản tin, tạp chí điện tử, các chế bản điện tử trước khi in ra trên giấy). Chúng ta đều biết: hầu hết các ấn phẩm hiện nay đều vừa xuất bản trên giấy vừa tồn tại dưới dạng điện tử và nếu tận dụng được nguồn này, ta sẽ tiết kiệm được nhiều công sức, thời gian;

+ Xây dựng các liên kết (tạo khả năng truy cập) đến các nguồn tài liệu trên INTERNET, nhất là nguồn của các cơ quan có cùng diện chuyên đề bao quát.

- **Hạ tầng cơ sở vật chất- kỹ thuật:** Mạng Intranet có tốc độ kết nối nhanh với INTERNET; Hệ thống máy chủ lớn thực hiện việc quản trị và các dịch vụ khác nhau (Máy chủ Web, Máy chủ FPT, Mail, các Máy chủ lưu trữ, bảo trì dữ liệu; Máy chủ Firewall, Máy chủ cho các ứng dụng khác...); Hệ thống máy trạm để cập nhật, khai thác thông tin; Các thiết bị công nghệ chuyên dụng cho TVĐT: mã vạch, quản lý và in thẻ, máy quét, máy sao CD...

- **Về phần mềm:** Trên thế giới có nhiều phần mềm phục vụ cho việc xây dựng và phát triển TVĐT. Mỗi phần mềm đều có những ưu, nhược điểm riêng nhưng thông thường một phần mềm khả dĩ phải có các module chính của thư viện, như: Bổ sung; Biên mục; Quản lý kho; Phục vụ bạn đọc; Mục lục trực tuyến; Phân hệ lưu hành; Quản lý tài liệu điện tử; Truy hồi và trình bày thông tin; Mượn liên thư viện; Quản trị hệ thống. Ngoài ra, để tổ chức TVĐT ta cũng cần có: Phần mềm hệ thống: Hệ điều hành và Hệ quản trị các CSDL; Phần mềm xuất bản điện tử, xuất bản CD/ROM.

Trên thị trường sản phẩm công cụ điện tử và tin học ở nước ta đã có bán rộng rãi các thiết bị số hóa tài liệu của công nghệ KIRTAS APT 1200, công nghệ này cùng với thiết bị BookScan APT 1200 có thể giúp các thư viện có thể số hóa nguồn tài liệu với số lượng lớn, giá cả hợp lý và đảm bảo chất lượng, thiết bị nhận dạng quang học OCR.

Đặc biệt là công nghệ KIRTAS APT 1200 có một phần mềm biên tập BookScan Editor cho phép tự động biên tập, tạo siêu dữ liệu theo yêu cầu; BookScan APT 1200 không làm hư hỏng tài liệu gốc do không phải tháo gáy tài liệu đối với tài liệu có độ dày trang khi thực hiện Scan.

- **Nhân viên thông tin- thư viện:** Trong thời đại công nghệ thông tin và để đáp ứng được những yêu cầu cao trong việc tiếp cận và khai thác, quản lý tài liệu, trang thiết bị thì đòi hỏi đội ngũ cán bộ làm công tác thông tin – thư viện phải có trình độ chuyên môn thư viện kết hợp với chuyên môn công nghệ thông tin. Những nhân viên thông tin – thư viện này vô cùng quan trọng khi chúng ta đã xây dựng hạ tầng công nghệ thông tin và kho tài liệu số hóa, nguồn lực này sẽ vận hành và phát triển TVĐT để phù hợp với tốc độ phát triển của cuộc cách mạng công nghệ thông tin, đáp ứng với nhu cầu phát triển kinh tế-xã hội, khoa học - công nghệ và ngành thông tin - thư viện Nước nhà.

Như vậy theo quan điểm chúng tôi, trên cơ sở vật chất – kỹ thuật hiện có của thư viện truyền thống và trên nền tảng lý luận, phương pháp luận, kỹ thuật và các chuẩn nghiệp vụ thư viện, đặc biệt là các chuẩn xử lý phân tích - tổng hợp tài liệu (thông tin) và chuẩn phục vụ bạn đọc của thư viện truyền thống, chúng ta có thể vận dụng công nghệ thông tin hiện đại để chuyển nó thành một thư viện điện tử. Ngược lại, các phương pháp công tác và công cụ công nghệ thông tin hiện đại của thư viện điện tử và thư viện số đã, đang và sẽ góp phần quan trọng đổi mới và thúc đẩy phát triển thư viện truyền thống lên tầm cao mới thành các cơ quan thông tin - thư viện điện tử hóa trong xu thế chung của thời đại, nền kinh tế tri thức và xã hội thông tin.

Tóm lại: Thư viện truyền thống đã trải qua sự tồn tại và phát triển hàng ngàn năm tuổi, đã có những đóng góp quan trọng vào sự nghiệp văn hóa - giáo dục, khoa học và công nghệ, thông tin... của nhân loại. Sự ra đời và phát triển của thư viện điện tử là “Mốc son”, là bước phát triển vượt bậc, tất yếu khách quan của tiến trình lịch sử phát triển sự nghiệp thư viện thế giới nói chung và của Việt Nam nói riêng. Thư viện điện tử có sự kế thừa và phát triển các thành tựu lý luận, phương pháp, mục đích, chức năng và cơ sở vật chất – kỹ thuật hiện có của thư viện truyền thống. Ngược lại, Thư viện truyền thống lại tiếp thu được phương pháp công nghệ mới, hiện đại của thư viện điện tử để nâng cao chất lượng hoạt động của mình. Hiện nay trên thế giới cũng như ở nước ta, xu thế liên kết hòa nhập thư viện truyền thống và thư viện điện tử thành một thiết chế xã hội: Trung tâm thông tin – thư viện điện tử, hoặc thư viện điện tử là một bộ phận cấu thành hữu cơ đặc biệt quan trọng của thư viện truyền thống là tất yếu khách quan tùy theo vào điều kiện phát triển của từng quốc gia, của từng ngành và của từng thư viện cụ thể. Để đảm bảo thực hiện nguyên lý thư viện học, thư mục học và thông tin học Việt Nam và phù hợp với tình hình thực tiễn nước nhà, thư viện điện tử và thư viện truyền thống hòa đồng vào nhau thành một thể thống nhất: **Trung tâm Thông tin – Thư viện điện tử.**

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Vũ Văn Nhật, Mối quan hệ giữa thông tin học và thư viện học (Kỷ yếu hội thảo khoa học “Thông tin khoa học và công nghệ ngày nay”, Khoa Thông tin -Thư viện, Trường ĐHKHXH&NV, ĐHQGHN,12/2009)
2. Nguyễn Tiến Đức, Xây dựng thư viện điện tử và vấn đề số hóa tài liệu ở Việt Nam, Tạp chí Thông tin và Tư liệu, số 2/2005
3. Cao Minh Kiểm. Thư viện số: định nghĩa và vấn đề-Tạp chí Thông tin & Tư liệu,2000, số 3, tr.5- 11.
4. Trần Xuân Chính, Xây dựng một thư viện điện tử như thế nào? (Thư viện Học viện Tài chính)
5. What are digital libraries?/Donald J. Waters// CLIR, No 4, July/August 1999.
URL: <http://WWW.clir.org/pubs/issues/issue04.html>.
6. Digital libraries: Definitions, issues and challenges / Gary Cleveland // UDT Occasional paper #8. URL: